

SO'Z BIRIKMASI HAMDA UNING TURLARI

СЛОВСОЧЕТАНИЕ И ЕГО ВИДЫ
WORD COMBINATION AND ITS TYPES

Zarina Halimova Abdurazzoqovna
14-umumiy o'rta ta'lim maktabi
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Soʻz birikmasi — ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzning tobe grammatik aloqa (moslashuv, boshqaruv yoki bitishuv) asosida birikishi natijasida hosil boʻlgan, borliqdagi narsa va hodisalarning nomini bildiradigan sintaktik tuzilmaga aytiladi. Ushbu maqolada soʻz birikmasi hamda uning turlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: Словосочетание – это синтаксическая структура, образующаяся в результате соединения двух и более самостоятельных слов, основанная на подчинительном грамматическом отношении (приспособление, управление или союз) и обозначающая название существующих вещей и событий. его виды представлены в этой статье.

Abstract: A word combination is a syntactic structure formed as a result of combining two or more independent words based on a subordinate grammatical relationship (adaptation, control or conjunction) and denoting the name of things and events in existence. Information about the word combination and its types is provided in this article. given

Kalit so'zlar: Soʻz, soʻz birikmasi, nutq, gap, sintaktik, mustaqil ma'no, leksema.

Ключевые слова: Слово, словосочетание, речь, предложение, синтаксис, самостоятельное значение, лексема.

Key words: Word, phrase, speech, sentence, syntactic, independent meaning, lexeme.

Nutq birligi boʻlgan soʻz birikmasi nutqiy hosila sifatida til va nutq birliklarining — leksema va soʻzlarning nutq faoliyatida erkin birikuvidan, mantiqiy — maʼnoviy munosabatga kirishuvidan yuzaga keladi. Aniqrogʻi, soʻz birikmasining oʻziga xosligi, yaratilishiga koʻra eng muhim jihati shundaki, u nutq jarayonida «yetishtiriladi», hosil boʻladi, aktual birlikka aylanadi. Soʻz birikmasi mustaqil maʼnoli soʻzlarning (leksemalarning) oʻzaro bogʻlanishidan yuzaga kelib, gap bilan soʻz orasidagi oraliq nutqiy birlik — nutq mahsuli sifatida baholanadi. U gap uchun qurilish materiali boʻlib xizmat qiladi. Ayni vaqtda soʻz birikmasi soʻzga nisbatan ham shaklan - miqdoran, ham mazmunan-sifat jihatdan boyligi, kengligi, mukammalligi va aniqligi bilan ustun turadi. Maʼlum boʻldiki, soʻz birikmasining yaratilishida soʻzlar xizmat qiladi,

gaplarning yaratilishida esa soʻz birikmalari xizmat qiladi. Soʻz birikmasi muayyan mazmun jihatiga ega boʻlib, ushbu mazmun jhati birikma tarkibidagi soʻzlarning maʼnolariga asoslanadi. Shunga koʻra soʻz birikmasi semantikasi soʻz semantikasiga koʻra aniqroq, chuqur-roq, murakkabroq va toʻlaroq boʻladi. Negaki, u bir nechta soʻz maʼnosining oʻzaro «qolishuvidan», ichki munosabatidan, zanjirli bogʻlanishidan yuzaga keladi. Soʻz birikmasi ham, aslida soʻz kabi, atash vazi-fasini — nominativ vazifani bajaradi. Anigʻi, soʻz birikmasidagi atash vazifasi bir nechta soʻzlarning (leksemalarning) oʻzaro erkin sintaktik aloqaga, munosabatga kirishuviga koʻra amalga oshadi. «Erkin sintaktik aloqa deganda esa soʻzlarning muvaqqat, faqat nutq ehtiyoji va zaruriy atash vazifasini bajarish uchun tobe - hokim munosabatlariga kirishishi tushuniladi». Qiyoslang: hayot — yoshlar hayoti; davlat — buyuk davlat; hikoya - hikoyani oʻqimoq; sovuq - qorning sovugʻi; gapirmoq - tez gapirmoq; olmoq - qoʻl bilan olmoq; kirmoq - uyga kirmoq; imtihon — imtihondan oʻtmoq va boshqalar. Soʻz birikmasi ham, aytilganidek, ifoda va mazmun, moddiy va maʼnoviy jihatlariga egaligiga koʻra morfema, leksema va soʻz kabi til (nutq) birliklari bilan umumiylikni hosil qiladi. Soʻz birikmasining oʻziga xosligi yana shundaki, u sintaktik birlik sifatida soʻzdan farq qilsa, boshqa sintaktik birlik boʻlgan gap bilan umumiylikka ega boʻladi. Ammo bu umumiylik asosida muayyan xususiy-liklar, farkdi jihatlar yotadi, yaʼni soʻz birikmasi fikr ifodalamaydi. Shunga koʻra u gapga xos fikriy tugallik intonatsiyasiga ega emas. Soʻz birikmasini tashkil qilgan aʼzolar, aytilganidek, tobe-hokim munosabatida boʻlib, hokim soʻz qaysi soʻz turkumiga tegishli boʻlsa, u shu turkum nomi bilan ataladi. Demak, soʻz birikmasining nomlanishida morfologik belgi-hokim tegishli boʻlgan turkum asos hisoblanadi.

Qiyoslang:

Otli birikmalar: baland bino, hashamatli saroy, sport zali, turon kurashi.

Feʼlli birikmalar: chiroqni yoqmoq, soatni taq-moq, qoʻl bilan olmoq, tez oʻqimoq.

Sifatli birikmalar: otdan baland, uydan kichik, temirdan qattiq, loydan yumshoq.

Ravishli birikmalar: peshindan keyin, oʻqdan tez, bolalardan koʻp.

Sonli birikmalar: oʻquvchilarning biri, oʻndan toʻqqizi, uchdan ikki.

Olmoshli birikmalar: tadbirkorlarning barchasi, daraxtlarning hammasi, oʻyinchilarning uchovi.

Modal soʻzli birikmalar: uyda bor, qoʻlimda yoʻq. Soʻz birikmalari hokim komponentiga koʻra, oʻzaro farqlanishidan, muayyan nomga ega boʻlishidan tashqari tuzilishiga koʻra ham — tarkibida nechta mustaqil soʻz (leksema) qatnashishiga koʻra ham tavsiflanadi: soʻz bi-rikmasi tuzilishiga koʻra sodda — ikki mustaqil soʻzdan va murakkab — uch va undan ortiq mustaqil soʻzdan tarkib topadi. Demak, soʻz birikmalarini sodda va murakkab birikmalarga boʻlishda nutq birligi tarkibidagi mustaqil soʻzlarning miqdori asos boʻlib xizmat qiladi. Qiyoslang: mustaqillik ramzi,

istiqlol tyasi, Prezidentimiz tabrigi, tunning yarmi, tog'dan baland, ruhiyatiga tegishli, fiziologik jarayon; kunduzgi bo`lim talabalari, imtihon sessiyasi yakunlari, oraliq nazorat savollari, minglab tomoshabin sig'adigan bino, hikoyani tezlik bilan qiziqarli yozmoq, Vatanimiz chegaralarini mardonavor qo`riqlayotgan yoshlar; mustaqillik yillari hashamatli qurilgan sport zali va boshqalar.

Shunday qilib, nutq bmlrigi bo`lgan so`z birikmasi nutqiy faoliyat mahsuli sifatida aslida- mohiyatan tarkibidagi so`zlardan, ularnint ma'no mezonida o`zaro birikuvidan-valentlik munosabatiga kirishuvidan yuzaga keladi Bunda so`zlarning o`zdro birikib, so`z birikmasini (yoki gashsh) hosil qilish asosida so`z-larning valentlnk mkoniyati-so`z valentligi yotadi. So`z birikmasi tarkibidagi muayyan so`z - hokim so`z o`z ma'nosini to`la ochish, xususiylashtirish uchun muayyan boshqa bir so`zi - tobe so`zni talab etadi, ushbu so`z bilan birikadi — valentlik aloqasiga, munosabatiga kirishadi. Demak, valentlik so`zning xususiyati bo`lib, so`zning o`z ma'nosi asosida boshqa so`zlar bilan sintaktik munosabatga kirishuvini amalga oshirishdir. Boshqacha aytganda, valentlik nazariyasida muayyan so`zning bir yoki bir nechta so`zni o`ziga biriktirish-so`z birikmasini hosil qilish xususiyatlari umumlashtiriladi. Shunday qilib, so`zlarning birikib, so`z birikma-sini hosil qilishi, dastavval, birikma tarkibidagi so`zlarning ma'no imkoniyatiga ko`ra amalga oshadi. So`zlar orasidagi semantik munosabat esa bevosita sin-taktik munosabatni yuzaga keltiradi. Shunga ko`ra birikma konstruksiyasi tuziladi. So`z birikmasi ham fonetik, leksik-grammatik va semantik jihatlarining birligidan tashkil topadi.

Xulosa:

So`z birikmasi nutq mahsuli, nutq birligidir.

So`z birikmasi birdan ortiq mustaqil ma'noli so`zlarning o`zaro birikuvidan tashkil topib, nisbatan aniq ma'no ifodalaydi, nutqda nominativ vazifa bajaradi.

So`z birikmasi komponentlari o`zaro tobe-hokim munosabatida bo`ladi.

So`z birikmasi hokim komponentining qaysi so`z turkumiga tegishligiga ko`ra turlicha nomlanadi (o`sha turkum nomi bilan ataladi).

So`z birikmalari tuzilishiga ko`ra, sodda va murakkab birikmalarga bo`linadi.

So`z birikmasi asosida so`z valentligi-so`zning valentlik imkoniyati yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lutfullayeva D., Davlatova R., Saparniyazova M. - Hozirgi o'zbek adabiy tili [2020]. [1]
2. Ona tili. 9-sinf (2014, N. Mahmudov, A. Nurmonov) [2]
3. Ona tili. 10-sinf (2017, N. Mahmudov, A. Sobirov) [3]
4. www.ziyonet.uz [4]